

UN PERETE LATERAL DE AEDICULA DESCOPERIT LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

CONSTANTIN POP și ADRIANA RUSU

În vara anului 1973, după o întrerupere de peste trei decenii, s-a redeschis șantierul arheologic¹ de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Prezentarea numeroaselor și importantelor vestigii privind viața capitalei Daciei romane va fi făcută însă cu altă ocazie, fie în cadrul unui detaliat raport științific întocmit de membrii colectivului de istorici care au condus săpăturile de specialitate, fie în studii separate.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unui interesant perete de *aedicula* cu o figurație, deocamdată, inedită în arta provinciei traiane, perete apărut în contextul mausoleului descoperit în stînga văii pîrului Drașcov din localitate, la circa 100 m spre sud de calea ferată Hațeg-Caransebeș. Acest mausoleu făcea parte din necropola vestică a metropolei Daciei romane.

Monumentul este lucrat din piatră de gresie gălbuie, destul de sfărîmicioasă. Dimensiuni : 135 × 85,7 × 16,5 cm, lățimea chenarului lateral 31 cm, a celui superior 6,5 cm. Din punct de vedere funcțional — bordura lată de fixare indică acest lucru —, blocul sculptat reprezintă peretele lateral stîng al edificiului sepulcral amintit. El a fost găsit în poziție secundară, răsturnat cu fața în jos, în exteriorul zidului sudic al complexului funerar din valea Drașcovului. Actualmente se păstrează în Muzeul de arheologie din Sarmizegetusa (nr. inv. 1491).

Interesanta scenă figurată înfățișează două personaje (fig. 1). În dreapta se află o femeie (înălțimea 106 cm) în picioare, înveșmîntată într-o *tunica manicata*, lungă pînă la pămînt. Îmbrăcămintea, avînd tip rotund în jurul gîtului, face pliuri verticale, așa cum se poate observa în regiunea gleznelor. De umărul drept este prinsă o stola subțire, care îi acoperă parțial spatele, petrecută apoi în față peste pîtece și deasupra gleznelor, marginea superioară a mantiei fiind răsfrîntă și înfășurată în jurul încheieturii mîinii stîngi, sub formă de sul. În căușul palmei, se vede un obiect rotund greu lizibil, poate un măr. Brațul drept este ridicat, mîna se sprijină pe urmărul stîng al unui alt personaj feminin. Figura are ochii larg deschiși, nasul lung și gros, buzele strînse. Părul bogat, buclat, este aranjat în genul unei calote, acoperind pavilioanele urechilor, de care sînt prinși cercei globulari. Pe creștet poartă un fel de turban în formă de trapez cu baza mică plasată în jos, turban ce constituie o variantă a tipului cunoscut de pe monumentele funerare figurate norico-pannonice. În privința acestei părți vestimentare,

¹ Săpăturile de specialitate au continuat și în 1974—1975, ele urmînd a se desfășura, eșalonat, pe o perioadă mai îndelungată în viitorii ani.

Fig. 1 — Perete lateral de aedicula de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*.

reușite analogii prezintă piesele sepulcrele provenite de la Jabornegg-Altenfels² sau Globasnitz³. Este însă de remarcat faptul că pe reprezentarea de la *Ulpia Traiana* lipsește acel vâl (*velamen*) atât de caracteristic iconografiilor feminine de pe pietrele de mormint descoperite în amintita zonă norico-panonică. Spre exemplificare prezentăm doar două asemenea piese și anume stela de la *Flavia Solva*⁴ și medalionul lucrat aparte de la Jabornegg-Altenfels⁵.

Personajul alăturat, tot o femeie (are aproximativ aceeași înălțime ca cealaltă), este surprinsă șezînd pe o *kathedra* cu spătar înalt, mobilier ce se observă cu oarecare greutate, vizibile fiind porțiunea lui mai lată inferioară și rama longitudinală din stînga. Înfățișarea și vestimentația acestui personaj com-

² A. Schober, *Die romischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 132 nr. 289, fig. 152.

³ Idem, *op. cit.*, p. 180, fig. 188.

⁴ Idem, *op. cit.*, p. 129—130, nr. 281, fig. 148, stînga sus; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, fig. 127; E. Weber, *Die römischezeitlichen Inschriften den Steiermark*, Graz, 1969, p. 58—60, nr. 8.

⁵ A. Schober, *op. cit.*, p. 145, nr. 330, fig. 165.

portă descrieri aproape similare cu figurația precedentă. Se remarcă însă lipsa mantiei și a cerceilor globulari. Pe creștet are un turban semicircular. Dar ceea ce trebuie subliniat prin ineditul său este prezența unui prunc (lungimea 26,5 cm) în scutece, pe care femeia îl ține cu gingășie în brațe. Această iconografie veridică prin cotidianul ei (o mamă cu copilul ei) este, deocamdată, unică printre reprezentările figurate ale genului descoperite în Dacia traiană. Cît privește reprezentarea feminină din dreapta peretelui de aedicula înclinăm a o considera zeița *lunona Lucina*⁶, care sub această ipostază, de protectoare a nașterilor, își găsește o perfectă motivație în cadrul scenei iconografice.

Dacă în seria numeroasă a monumentelor votive din Imperiu dedicate, în special, unor divinități această motivistică este destul de bine cunoscută, ea fiind de origine orientală (mesopotamiană)⁷, preluată apoi și adaptată la specificul local de către greci — ne gândim în primul rînd la tipul de *kourotrophes*⁸ — o problemă nu tocmai ușoară a constituit-o găsirea analogiilor unor astfel de scene materne pe monumente funerare romane⁹. Deocamdată ne-au fost accesibile doar patru reprezentări cu caracter sepulcral. Este vorba de un memorial descoperit la Köln¹⁰, sculptat pe trei părți, cele laterale prezentînd pe doica (*nutrix*) *Severina*, care într-o imagine alăptează un sugar, iar în cealaltă se apleacă cu grijă peste un coșuleț în care se află, probabil, același copilăș înfășat, apoi de o statueta de marmură, o femeie cu prunc în scutece, piesă păstrată fragmentar și provenită din castrul de la *Vindobona*¹¹, de o stelă originară din *Ravenna*¹² avînd ca temă mama cu copilul și, în sfîrșit, de figurația asemănătoare a unei lespezi funerare, găsită la *Palmyra*¹³. Toate aceste monumente sînt date în secolele II—III, fiind astfel contemporane cu perioada stăpînirii romane în Dacia.

Datarea peretelui de aedicula de la *Uipia Traiana-Sarmizegetusa* este destul de dificilă, dar totuși înclinăm a-l plasa în secolul III e.n., poate la începutul acestui veac. Spre această încadrare cronologică converg, în primul rînd, doi factori: schematismul accentuat al scenei figurate, caracteristic, de obicei, artei provinciale din perioada respectivă și contextul arheologic privind cîteva piese componente ale mausoleului din valea pîriului *Drașcov*¹⁴. Făcînd această ultimă afirmație ne bazăm pe faptul că deși elemente destul de sigure de datare susțin ipoteza construirii acestui grandios edificiu funerar la mijlocul secolului II e.n., cel mai tîrziu în a doua lui jumătate, dintr-o fază ulterioară provin cert o

⁶ Ipoteză plauzibilă sugerată de acad. Emil Condurachi căruii îi mulțumim călduros. Pentru ipostaza de *Iuno Lucina* vezi în *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, X, 1, Stuttgart, 1917, col. 1115—1116.

⁷ D. Nielsen, *Der dreieinige Gott*, Copenhagen, 1922, p. 105, fig. 4, p. 338, fig. 34.

⁸ S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, II, 1, Paris, 1897, p. 255, nr. 2—3, p. 260, nr. 3, 6 etc.

⁹ Am supus discuției numai scenele de pe monumentele funerare. În alte categorii figurative ale artei romane imaginea unor personaje feminine cu sugari în brațe este destul de des întîlnită, în special, remarcîndu-se reprezentările unor divinități, mai ales de origine orientală sau chiar unele monumente comemorative, cum este, de pildă, cunoscuta metopă de pe triumfalul de la *Adamclisi* și care reprezintă două autohtone dintre care una poartă un mic copil în brațe (cf. F. B. Florescu, *Dos Siegesdenkmal von Adamklissi Tropaeum Traiani*, București-Bonn, 1965, metopa L IV, p. 507—58, fig. 232).

¹⁰ G. Ristow, in *Römer am Rhein. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln*, 1067, p. 184, nr. A 160, pl. 49, (= in *Römer Illustrierte*, I, Köln, 1974, p. 149, fig. 290—291).

¹¹ A. Neumann, in *Corpus der Skulpturen der römischen Welt.-Österreich. Die Skulpturen des Stadtgebietes von Vindobona*, I, fasc. 1, Wien, 1967, p. 14, nr. 4, pl. VI—VII.

¹² G. A. Mansuelli, in *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Römische Abteilung*, 65, Heidelberg, 1958, p. 67—68. Mulțumim și pe această cale prof. Lucia Țeposu-Marinescu de la Muzeul de istorie al R. S. României din București, pentru semnalare.

¹³ H. Ingholt, *Studier over Palmyrensk Skulptur*, København, 1928, p. 66, P.S. 40, pl. XII/3. Ne exprimăm din nou grațitudinea față de aceeași prof. Lucia Țeposu-Marinescu care ne-a pus cu multă amabilitate la dispoziție pasajele ce ne interesau din această lucrare, noi neputînd obține bibliografia respectivă.

¹⁴ Raportul științific detaliat privind cercetările din valea *Drașcovului* va fi întocmit de colectivul de cercetători alcătuit din prof. H. Daicoviciu, I. Piso, D. Alici, A. Rusii și C. Pop care au condus săpăturile arheologice din această zonă.

impozantă platformă cu bordura de piatră și un mormînt din cărămidă cu scheletul unei femei păstrat intact, dar cu inventarul jefuit parțial, mormînt plasat peste zidul vestic al mausoleului. Aceste construcții par a fi contemporane cu peretele descris, mai ales că — după cum vom încerca să explicăm în cele ce urmează — s-ar putea găsi o explicație logică între această piesă și mormîntul de cărămidă. Nu putem trece în acest sens peste semnificația faptului că în imediata apropiere a gropii sepulcrale s-au descoperit în dezordine rămășițele osteologice ale unui copil de vîrstă foarte fragedă, care fie că a fost pus alături de mama sa în mormîntul de cărămidă și apoi aruncat afară de profanatori, fie că și-a găsit alături odihna de veci într-un simplu giulgiu, direct în pămînt. Și tocmai această coincidență ne determină a considera că scena figurată de pe peretele de *aedicula* reprezentînd mama cu pruncul ar sta în directă legătură cu resturile umane găsite în incinta mausoleului din valea Drașcovului. De asemenea, mai conchidem — exemplul dat fiind credem elocvent — că unele monumente funerare romane prin figurațiile lor antropomorfe sînt strîns corelate cu reprezentarea defuncțiilor, cu scene din viața cotidiană, iconografia nefiind în aceste cazuri doar simbolică. Desigur, ipoteza ar putea fi infirmată, eventual, în cadrul unei discuții mai ample pe marginea acestei probleme, dar pînă la argumentarea mai plauzibilă a unor puncte de vedere opuse nu declinăm justetea ei.

Cît privește apartenența etnică a mormîntului, și implicit, a peretelui de *aedicula* (dacă cele două elemente sînt dependente între ele) acestea sînt lucruri dificile de sesizat. Singurul indiciu, „turbanul“ de tip norico-pannonic, purtat de personaje nu este un criteriu sigur de determinare pentru stabilirea originii unei populații. De altfel, este cunoscut faptul că multe monumente de artă provenite din Dacia romană (printre care cităm, în primul rînd, tipul medalionului funerar, lucrat aparte, *freistehendes Rundmedaillon*¹⁵) au fost inspirate de modele ce au luat naștere în aceste provincii dunărene ale Imperiului și adaptate cerințelor locale din ținuturile noastre.

Revenind la complexul funerar din valea pîriului Drașcov, nu trebuie să trecem cu vederea faptul că aici pe lîngă piese ce face obiectul acestui studiu s-au mai găsit și alte elemente structurale ale unei *aedicula*, toate aceste descoperiri rătăcite în zonă, pledînd pentru existența unei astfel de firide funerare. Și dacă facem această afirmație ne gîndim la un leu apotropaic, o bază canelată, un con de pin, poate masivul postament cu bordură amintit, și, în sfîrșit, la un mic fragment dintr-o placă lucrată din aceeași piatră de gresie gălbuie, foarte friabilă și care are la bază un ornament sculptat în forma unei colonete. Acest fragment este încastrat vertical în deschizătura unei porțiuni din zidul estic al mausoleului, posibil, jucînd rolul unui alt perete lateral de *aedicula*.

Sub aspect artistic interesantul monument de care ne-am ocupat poate fi considerat o lucrare avînd un net caracter provincial, opera unui atelier de piatrărie local ce a ființat în metropola Daciei traiane. Piesa prezintă o accentuată disproporționalitate în centrarea scenei sculpturale, figurația fiind plasată mult spre stînga lespezii funerare (pînă la margine), iar reprezentarea iconografică propriu-zisă este schematică (ținuta deosebit de rigidă a personajelor, formele anatomice destul de grosolane ș.a.). Această poziție hieratică amintește de stilul bizantin de mai tîrziu. De altfel, este cunoscut faptul că încă de la sfîrșitul secolului II e.n. (ca un preludiu) și, apoi, în special, în veacul următor, arta diferi-

¹⁵ Pentru această problemă, vezi, C. Pop, V. Moga, I. Al. Aldea, *Noi medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, în *Acte Musei Napocensis*, IX, Cluj, 1972, p. 503—523 și nota 1.

telor ținuturi ale Imperiului, va determina direcția de dezvoltare ulterioară a întregii vieți sculpturale romane, biruind clasicismul central. Or stilul bizantin a luat naștere tocmai pe baza acestor caractere artistice provinciale tîrzii atît de eterogene. Peretele de *aedicula* descoperit în valea Drașcovului vine să confirme cu prisosință acest lucru, înscriindu-se astfel în seria numeroasă de monumente ale genului¹⁶ provenite din Dacia și îmbogățind astfel prin ineditul scenei prezentate gama variată de reprezentări cunoscută în această regiune nord-dunăreană.

UNE PAROI LATÉRALE D'AEDICULA DÉCOUVERTE A ULPPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

R é s u m é

Le monument sculptural mentionné (fig. 1), exécuté en grès, a été découvert à l'occasion des fouilles archéologiques de 1973, dans un mausolée, situé dans la région de la vallée de Drașcov. Dimensions : 135 × 85,7 × 16,5 cm. La pièce fait partie du patrimoine du Musée d'archéologie de Sarmizegetusa (nr. inv. 1491).

L'importance particulière de ce monument est donnée par la scène iconographique qui représente deux personnages féminins, dont l'un porte dans ses bras un nourrisson. C'est la seule représentation de ce genre connue jusqu'à présent, que l'on a découvert dans la Dacie roumaine.

La paroi d'aedicula, datée du commencement du IIIème siècle de n.è., est un ouvrage exécuté dans un atelier provincial, qui existait probablement dans la métropole de la province nord-danubienne.

¹⁶ Cîteva lucrări recente privind *aedicula* în Dacia : Oct. Floca și W. Wolski, *Aedicula funerară în Dacia romană*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, an XLII, 3, 1973, p. 4—52 și p. 80, cu bibliografia ; V. Moga, *Un perete de aedicula descoperit la Apulum*, în *Apulum*. XI, 1975, p. 185—189 ; L. Țeposu-Marinescu, *Despre aedicula funerară în Dacia romană*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 3, 1974, p. 417—425 ; L. Țeposu-Marinescu, *Probleme de artă provincială romană (I). Edicule funerare din Dacia*, în *Muzeul Național*, I, București, 1974, p. 13—22.